

9. Державний архів Рівненської області. – Ф. П-400. – Оп.3. – Спр.124.
10. Державний архів Тернопільської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.373.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.45. – Спр.962.
12. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Відп. ред. Ю. Сливка. – Київ, 1989. – 484 с.
13. Державний архів Тернопільської області. – П-1 – Оп.1. – Спр.154.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.75. – Спр.61.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.572.
16. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.304.
17. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.260.
18. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.85.
19. Державний архів Львівської області. – Ф.П-3. – Оп.2. – Спр.107.
20. Держархів Івано-Франківської області. – Ф. П-1. – Оп.1. – Спр.251.
21. Держархів Івано-Франківської області. – Ф. П-1. – Оп.1. – Спр.477.
22. Державний архів Львівської області. – Ф.П-3. – Оп.2. – Спр.244.
23. Державний архів Львівської області. – Ф.П-5001. – Оп.2. – Спр.32.
24. Держархів Івано-Франківської області – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.174.
25. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.45. – Спр.217.
26. Держархів Івано-Франківської обл. – Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.473.

**Стародубець Г. М. Источники рекрутирования партийно-советской номенклатуры западных областей УССР в 1944-1946 годах.**

*В статье рассматривается проблема источников пополнения партийных кадров в партийно-советские органы власти западноукраинских областей в течение 1944-1946 гг. Обращается внимание на то, что в 1944-1945 гг. подавляющее большинство их составляли приезжие с восточных регионов Украины. Постепенное изменение ситуации наметилось в 1946 году, когда ряды кадрового резерва партийно-советской номенклатуры начали пополняться выходцами из местного населения.*

**Ключевые слова:** западноукраинские области, партийная номенклатура, коммунисты, советские органы власти, райком, обком.

**Starodubets G. M. The sources of recruiting of party-soviet nomenclature of Western regions of URSR in 1944-1946**

*In the article the problem of sources of reinforcement of party personnel to part-soviet authorities in Western regions of Ukraine during 1944-1946 is analyzed. It is underlined that in 1944-1946 they were mostly newcomers from eastern regions of Ukraine. The situation has changed in 1946 when personnel reserve began to be reinforced by newcomers from local peoples.*

**Keywords:** Western regions of Ukraine, party nomenclature, communists, soviet authorities, raykom, obkom.

УДК: 355.425.4(477.8)"1942/1944"

Д. В. Кравчук

## **ПОЛЬСЬКІ ФОРМУВАННЯ У РАДЯНСЬКОМУ ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА 1942 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1944 рр.)**

*У статті розглянуто участь польського населення у радянському партизанському русі в період Другої світової війни. Звертається увага на роль поляків у створенні в середині 1942 р. перших радянських партизанських формувань у Західній Україні. Проаналізовано мотиви вступу поляків до радянської партизанки, військовий та політичний розвиток польських партизанських структур, підсумки їх діяльності та вплив компартійного керівництва на їх функціонування.*

**Ключові слова:** партизанський рух, Український штаб партизанського руху, Польський штаб партизанського руху, Роберт Сатановський, Юзеф Собесяк, Ніколай Куницький.

Участь поляків у радянському партизанському русі неодноразово розглядалась у радянській і польській історіографії [1; 2]. Наявні дослідження, однак, носять описовий характер, обходячи аналіз цієї проблеми з внутрішньої і зовнішньої сторін (тобто, з точки зору керівництва польських формувань і радянської сторони). На сьогодні існує потреба висвітлення, із залученням уже відомих та нових документальних джерел, діяльності окремих польських партизанських структур, мотивів вступу поляків до радянський партизанських загонів і з'єднань, місця і ролі польських партизанських формувань у радянському партизанському русі. Важливим видається з'ясування ролі поляків у формуванні перших радянських партизанських груп на Волині в другій половині 1942 р.

Джерельну базу статті складають звіти та оперативні донесення Рівненського обласного штабу партизанського руху (РОШПР) та Українського штабу партизанського руху (УШПР), рішення Рівненського підпільного обкому КП(б)У, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і Державному архіві Рівненської області (ДАРО); як також опубліковані архівні документи та окремі монографії, котрі відображають розвиток радянського партизанського руху, зокрема, участі в ньому поляків.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють час від створення Українського штабу партизанського руху (20 червня 1942 р.) до початку звільнення Західної України від нацистської окупації та передачі польських формувань з підпорядкування УШПР до новоствореного Польського штабу партизанського руху (3 квітня 1944 р.).

Метою статті є вивчення військової та політичної еволюції польських партизанських структур від початку організації поляками перших партизанських груп до формування повноцінних з'єднань та бригад. Серед поставлених завдань – з'ясування основних мотивів вступу поляків до радянських партизанських загонів, місця, ролі, підсумків діяльності польських формувань у радянському партизанському русі, впливу компартійної номенклатури на їх функціонування.

Зважаючи на те, що в другій половині 1942 р. на Волині з'явилися перші радянські партизанські загони, а в 1943-1944 рр. територія Західної Волині та Полісся стала місцем швидкого поширення радянського партизанського руху, варто означити роль поляків в його організації.

За результатами довоєнного перепису населення Волинського воєводства, до якого входили вказані території, в ньому проживало 2.085.600 осіб, з них 1.418.208 (68,0%) становили українці, 346.210 (16,6%) – поляки, 206.4749 (9%) – євреї, 47.969 (2,3%) – німці, 31.284 (1,5%) – чехи [3].

Водночас, національний склад радянських партизанських формувань в означений місцевості був представлений, в основному, українцями, росіянами та білорусами. Так, у довідці про організацію партизанських загонів у Рівненській області від 25 травня 1943 р. йшлося, що з 1142 їх членів українців було 542, росіян – 232, білорусів – 195, інших – 172 [4, арк.12].

Це засвідчує невисоку активність поляків в партизанських загонах. Проте, зусиллями Українського штабу партизанського руху (далі – УШПР) менше, ніж за три місяці після цього, в серпні 1943 р., було сформовано польське з'єднання у складі Рівненського обласного штабу партизанського руху (далі – РОШПР).

Для цього існували певні передумови. Так, П.Вершигора у своїх спогадах згадував: «Під час стоянки на Князь-озері на початку 1943 р. до нас прибув представник підпілля на прізвище Роберт Сатановський. [...] Він запропонував нам союз і підтримку, обіцяв нам можливість озброїти не менше тисячі польських патріотів» [5, с.105].

Схожі міркування та спостереження були й у інших радянських командирів. О.Сабуров у своїх донесеннях до УШПР регулярно підкреслював, що польське населення ставиться до радянських партизан добре. Наприклад, у радіограмі від 4 грудня 1942 р. він зазначав, що польське населення «надає велику допомогу озброєнням, боеприпасами і продовольством групам партизанів». Комісар партизанського загону імені Михайлова Г.Кузовков 5 квітня 1943 р. доповідав: «Населення південної Волині у більшості цілком підтримує націоналістів-бандерівців. Поляки в основному на боці радянських партизан» [6, с.61].

Що ж до чисельності поляків, які брали участь в радянському партизанському русі, то цифрові дані досить суперечливі. В радянській історіографії фігурує цифра від 7 до 11 тис. осіб. За твердженням польських дослідників, навесні 1943 р. в партизанських загонах на території України було близько тисячі бійців-поляків. У довідці Білоруського штабу партизанського руху наводяться дані про те, що в квітні 1944 р. у партизанських загонах на території Білорусії боролося близько 700 поляків [7, с.105]. Згідно даних російського дослідника партизанського руху О.Гогуня всього на території Західної України через лави радянських партизанських формувань пройшло до 5 тис. поляків [8, с.349].

За вказівкою ЦК ВКП(б) задля розвитку партизанського руху в західних областях України і Білорусії великі партизанські з'єднання до весни 1943 р. мали вийти в рейди і перенести свої бойові дії в Рівненську, Волинську, Дрогобицьку, Станіславську та в західну частину Львівської областей. Водночас, оперативний план бойових дій партизан України на весняно-літній період 1943 р. передбачав створення самостійних польських формувань, посилення їх командно-політичним складом та партизанами-українцями і росіянами.

Існувало два основних чинники, що зумовили участь польського населення Західної України і Західної Білорусії в радянському партизанському русі: 1) антипольські дії з боку українських націоналістичних формувань; 2) втрата ініціативи Армією Крайовою, яка користувалась значною підтримкою у польського населення Волині й Галичини, однак не відразу перейшла до методів активної партизанської боротьби. Цим скористалася радянська сторона, розгорнувши широку агітаційну та диверсійну роботу. Так, у доповідній записці командира партизанського з'єднання І.Шитова начальникові штабу УШПР Т.Строкачу від 3 серпня 1943 р. йшлося про настрої і дії польського населення Волині, які були змушені боротися і захищати свої сім'ї на стороні радянських партизан: «Частина бійців загону [ім. Дзержинського під командуванням Г.Ситайла] цілком налаштовані радянськи і готові боротися з німцями в будь-яку хвилину» [6, с.217]. Комісар рейдового з'єднання під командуванням С.Ковпака С.Руднєв 19 червня 1943 р. записав до щоденника: «Вийшли з району Михалин в 15 годині по маршруту: Балашівка – Антолин – Пересели – Рудня – Стрий – Мочулянка – всього 28 км. В більшості сіл населення польське зустрічало наших бійців з великим захватом, у багатьох селах населення дарувало квіти бійцям. Як правило, у кожної хати стоїть відро з водою і чашкою...» [9, с.100].

Свої прорадянські настрої польське населення виявляло переважно пасивно, не вдаючись до спільної збройної боротьби проти нацистів. Зі слів І.Шитова, у 1943 р. польських партизан у Західній Україні було обмаль, існуючі ж партизанські загони мали за мету винятково охорону польського населення від нападів українських націоналістів: «Польське населення в радянські партизанські загони вступає, але самостійно організовувати загони для боротьби з німцями поки що не наважується» [6, с.215].

Інша частина польського населення під впливом зростаючої небезпеки з боку українських націоналістів перейшла на службу до німецької поліції. Польські настрої на Рівненщині описав С.Руднєв: «Всі

націоналістичні групи громлять і масово знищують польське населення. В зв'язку з чим поляки біжать до німців, а останні формують з них поліцію проти націоналістів і партизан» [9, с.99]. Це ж саме підтверджує звіт з'єднання більшовицьких партизанських загонів Рівненської області від червня-липня 1943 р.: «В окремих селах німцям вдалося озброїти поляків з метою боротьби проти націоналістів і партизан. Частина молоді була завербована в поліцію. [...] Озброївшись гвинтівками, поляки під німецьким командуванням повели наступ на націоналістичні українські села Грані і Трипутні Висоцького району. В результаті чого села були спалені, а жителі, які не встигли втекти до лісу перебиті» [6, с.228].

Варто відзначити, що мінливість настроїв польського населення залежала від концентрації українських повстанців. Якщо в північних регіонах Рівненщини, де переважав радянський партизанський рух, частка поляків, які вливалися до нього була значною, то на південній Волині та в Галичині поляки вступали до німецьких поліційних структур, аби протидіяти розповсюдженню там українському повстанському рухові.

Участь поляків у створенні перших партизанських груп на Поліссі засвідчує стенограма бесіди з керівником партизанської бригади «Грюнвальд» Собесяком Ф.М., який так розповів про початок своєї діяльності: «9 березня 1942 року арештували і вивезли мене з Маневичів в Рівне на розстріл. По дорозі я втік в село Гулевичи. [...] До 15 квітня 1942 року жив сам у лісі. 15 квітня 1942 року знайшов групу 5 чоловік, таких як я. 3 поляки і 1 українець. Вони мене зробили командиром і ми почали перші дії, в основному невеликі диверсійні акти проти окупаційної адміністрації». Зв'язок з радянськими партизанськими формуваннями загін Собесяка встановив пізніше: «Перший зв'язок був на початку листопада 1942 року зі з'єднанням Баті. [...] Це перша група, з якою ми зустрілись в 1942 році. Полковник Бринський оформив мене офіційно командиром загону. [...] Чисельність загону у 1942 році – 50 осіб. [...] Поляків було 5, інші українці і євреї» [10, арк.2,3].

У 1942 р. сформувався партизанський загін, командиром якого став житель Удрицька (Рівненська область) поляк Ян Бужинський. У спогадах він писав: «У квітні 1942 р. я належав уже до антифашистської організації. Збирались ми у Кочинських лісах. Приходили туди люди з Жаденя, з Велюня, з Удрицька, із Білої над Горинню. Коли було нас близько 70 чоловік, ми вирішили обрати керівництво. Командиром обрали мене, заступником Назара Восинського. У нас була одна гвинтівка, обріз, дві двостволки і 27 патронів» [11, с.213-214].

У січні 1943 р. Бужинський прийняв пропозицію Лінькова влитися в його з'єднання, за що отримав додаткову зброю, вибухівку, радіостанцію. Командиром загону було призначено С. Каплуна. Тижнів через два загін було об'єднано із загonom Сазанова, що діяв на межі Рівненської та Житомирської областей і реорганізовано в партизанську бригаду особливого призначення. Командиром бригади став Каплун, а його заступником – Ян Бужинський [6, с.63].

Майбутній керівник польського з'єднання Р. Сатановський також починав свою підпільну та партизанську роботу на Рівненщині у 1942 р. Він під час окупації викладав у Висоцькій гімназії, доки німці її не закрили, служив санітаром у с. Лютинськ. На той час він уже був одним із учасників польського підпілля на півночі Рівненщини, відомим під псевдонімом «Лікар». Восени 1942 р. в с. Озера, де Р.Сатановський працював у медпункті, з'явилася розвідка С.Ковпака. Р.Сатановський з нею дістався в розташування головних сил ковпаківців у районі Букчі (Білоруське Полісся), де перебував до 17 січня 1943 р. [11, с.214].

Починаючи з січня 1943 р. розпочинається активне оформлення польських партизанських загонів та груп. Варто окремо з'ясувати їх перелік, більшість з них 15 серпня 1943 р. влилися до Рівненського польського з'єднання №3.

Польський загін Р.Сатановського був сформований 15 лютого 1943 р. у складі Житомирського партизанського з'єднання О.Сабурова в кількості 22 [17, с.55], за іншими даними 40 осіб [18, с.100]. Згідно з наказом УШПР від 26 травня 1943 р. загін було виокремлено для самостійних дій на комунікаціях ворога в районі Брест – Люблін – Замостя [12, с.100].

Загін «Смерть фашизму» організований у Степанському районі С.Санковим, загін ім. Ванди Василевської виник у Рафалівському районі [13, арк.71]. Наказом РОШПР №48 від 11 серпня 1943 р. польський загін ім. Ванди Василевської (70 осіб) був затверджений [6, с.219-220] (така практика запроваджена УШПР). 17 липня 1943 р. РОШПР затвердив польський партизанський загін ім. Дзержинського в кількості 45 осіб (командир І.Галицький), 26 липня 1943 р. – прибулий від О.Сабурова польський партизанський загін ім. Тадеуша Костюшка в кількості 116 осіб, з них 26 озброєних (командир Р.Сатановський) [14, арк.59]. Таким чином, створений під командуванням Р.Сатановського загін з лютого по липень 1943 р. кількісно зріс більше, ніж в 3 рази.

Керівництво польської самооборони, яка виникла у лютому 1943 р. шляхом об'єднання самооборонних груп з 14-ти сіл Костопільського району (600 чоловік) і базувалась в с. Стара Гута, підтримувало тісні контакти зі з'єднанням І. Шитова [2, с.191]. 1 червня 1943 р. виник польський партизанський загін імені Дзержинського, що складався з членів згаданої польської самооборони сіл Стара Гута і Мочулянка Людвіпольського району, а також вояків із загону Армії Крайової загиблого командира Л.Осецького. Загін увійшов до партизанського з'єднання І.Шитова, очолив його лейтенант Г.Ситайло. Реорганізований загін продовжував свою діяльність щодо захисту польських сіл від українських націоналістів і німецьких карателів у східній частині Костопільського району [15, с.110-111]. До нього вливалися нові члени з навколишніх баз польської самооборони, проте мало хто приходив зі зброєю, що гальмувало зростання бойової сили загону. Польські партизанські загони виникали також у Волинській області, до чого спричинилося з'єднання О.Федорова.

15 серпня 1943 р., зважаючи на швидке розгортання партизанського руху та збільшення кількості партизанських загонів, з метою покращення керівництва подальшим розвитком партизанського руху й

підвищення якості керівництва бойовими операціями, РОШПР видав наказ №49. Згідно з ним з наявних загонів сформовано три самостійні з'єднання, безпосередньо підпорядковані РОШПР, у тому числі польське з'єднання (третє) [16, арк.51]. Зауважимо, що наказові РОШПР передував відповідний наказ УШПР від 31 липня 1943 р.

РОШПР було чітко окреслену структуру і кадровий склад загонів польського з'єднання, яке з 16 серпня 1943 р. очолив старший лейтенант М.Куницький, котрий до війни працював начальником залізничної міліції на залізничній лінії Брест – Гомель. Комісаром з'єднання став підполковник Ф.Кудояр. До з'єднання №3 увійшли загоны: ім. Тадеуша Костюшка (командир – поручик В.Рожковський, комісар – П.Ткачук); загін «Смерть фашизму» (командир – старший лейтенант С.Санков, комісар – старший лейтенант Ф.Махотко); загін ім. Ванди Василевської (командир – С.Богуляк, в.о. комісара – В.Дибачевський) [6, с.221]. З'єднання нараховувало 347 осіб, з них 24 українці, 8 росіяни, 3 білоруси, решта – поляки [12, с.100]. О.Гогун зазначає, що командир польського з'єднання М.Куницький («Муха») був колишнім поліцаєм, у лютому 1943 р., разом з охоронним батальйоном, дезертирував. Цей батальйон став основою для загону ім. Чапаєва (М.Куницький став помічником командира), що, в свою чергу, увійшов до Рівненського з'єднання Бегми [8, с.348].

Щодо Р.Сатановського, то в перших числах травня 1943 р. він вилетів з партизанського аеродрому до Москви. Одержавши зброю і боеприпаси, а також діставши офіційні повноваження на організацію нових польських партизанських підрозділів, Р.Сатановський у вересні 1943 р. повернувся у свій загін. На той час загін ім. Тадеуша Костюшка налічував 213 рядових і 14 осіб командного складу, всього – 227 бійців, з них – 14 жінок; за національним складом – 215 поляків, 10 українців, 2 білоруси. озброєння загону складалося з ручного кулемета, 8 автоматів, 85 гвинтівок, 30 гранат [17, арк.353-354] (тобто озброєно було 42% бійців загону). Згідно шифровці, переданій Т.Строкачу, Р.Сатановський прибув до штабу В.Бегми 19 вересня 1943 р. [6, с.246].

Після прибуття Р.Сатановського на Рівненщину у того зразу ж виникає тертя з керівництвом РОШПР. Намагання обласного штабу посилити контроль за польськими загонами призвели до ряду непорозумінь між його очільником В.Бегмою, за яким стояв не тільки УШПР, а й ЦК КП(б)У, та Р.Сатановським, котрий, отримавши інструкції в Москві, апелював виключно до УШПР.

19 вересня 1943 р. Р.Сатановський доносив начальникові УШПР Т.Строкачу: «Бегма затримав загін і радистів, знаходяться в Озерах, 100 км від мене. [...] Прошу передати мені письмовий наказ для Бегми стосовно польських загонів. Ще раз підкреслюю загрозу згубних політичних наслідків дій Бегми і його підлеглих» [6, с.253]. У той же день до Т.Строкача надійшли шифровки від інших партизанських керівників, зокрема, від Кохана, що засвідчили розростання конфлікту: «Видану зброю Сабуровим для польського загону Бегма забрав собі і поляків не озброїв. Є випадки роззброєння поляків федоровцями» [6, с.255]. Пізно увечері, роздратований Р.Сатановський повідомив Т.Строкача: «Бегма загоны не віддає. Дії Бегми і його підлеглих у корені не вірні, суперечать Вашій вказівці і тактиці партії, створюють сприятливий ґрунт для впливу польських фашистів» [6, с.256].

В.Бегма парировав ці наскоки шифрограмою секретареві ЦК КП(б)У Д.Коротченку та начальникові УШПР Т.Строкачу, переданою 21 вересня 1943 р.: «Мене крайньо дивує таке питання, чому я не передаю польський загін Сатановському. Сатановського я ще не бачив [...] Якщо ви затвердили [Сатановського] командиром польського з'єднання, це буде не авторитет у з'єднанні, так як польське населення знає, що він по національності не поляк, а єврей» [6, с.257].

Цитовані документи дають підстави вважати, що керівництво РОШПР і підпільного обкому КП(б)У не вбачало в польських партизанах надійного союзника, намагаючись обмежити їх діяльність охороною польських сіл та розвідкою. Перевага в озброєнні надавалась, насамперед Рівненським з'єднанням №1 і №2. Також давалась взнаки слабка бойова підготовка польського з'єднання.

Вочевидь, це була звична практика керівників радянських партизанських формувань щодо окремих польських груп та загонів. Так, у розпорядженні партизанського командира Г.Ліньков (Батя) перебував польський взвод зі значними людськими резервами у Пінську й околицях, однак полковник Ліньков вважав, що поляки більше допоможуть партизанам як зв'язкові, інформатори і т. п. [2, с.195].

23 вересня 1943 р. В.Бегма передав з'єднання №3 під командування Р.Сатановського, про що 30 вересня доповів секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову, висловивши водночас здивування з приводу своєї нібито «недооцінки» можливостей цього формування: «На Вашу радіограму №5878 доповідаю – від Сабурова я прийняв загін Сатановського 110 чол., з них озброєних 20 чол. гвинтівками. 23 вересня з групою Сатановського все польське з'єднання Рівненської області [в] складі трьох загонів кількістю 350 чол., 140 гвинтівок, 64 автомати, 12 пістолетів, 100 кг толу і боеприпаси, радистів віддав усе. [...] Вашу директиву отримав, але не розумію, в чому моя недооцінка організації допомоги польським загонам» [6, с.268].

Через півтора місяця у В.Бегми з'явилась вагома підстава для аргументації своєї недовіри до польського з'єднання Р.Сатановського. 14 листопада 1943 р. керівник РОШПР повідомляв начальника УШПР Т.Строкача, чому Р.Сатановському не можна довірити виконання поставлених завдань: «Залишати Сатановського самостійно діяти неможливо, так як з його загону пішли 32 автоматники [в] польські загоны, які налаштовані проти радянської влади» (очевидно, до формувань АК, контрольованих польським еміграційним урядом). Далі В.Бегма пропонував зворотно підпорядкувати польські загоны РОШПР, лишивши Р.Сатановському один з них [6, с.308-309].

Підтвердженням недовіри до польського командира і частини його підлеглих є доповідь для УШПР про зроблену роботу по активізації військової розвідки з 13 жовтня по 13 грудня 1943 р.: «З'єднання Сатановського Р. у тому вигляді, в якому воно існує в даний час, нездатне виконати поставлені перед ним УШПР завдання. Основні причини: З'єднання керує по суті не Сатановський, а його дружина. Сатановський

безвільний, не авторитетний, не бойовий командир. [...] Сатановська антирадянська налаштована, підтримує зв'язок з агентурою «Тайної армії Польської». Про Сатановського всі знають, що він не поляк, а польський єврей, що негативно позначається на концентрації поляків у з'єднанні. Відсутність у з'єднанні радянських людей, які б забезпечили проведення необхідної нам політичної лінії. В з'єднанні немає кому проводити політико-виховну роботу, комісара й політкерівників немає. Польські націоналісти, за даними отриманими через агентуру з'єднання Бегми, намагаються перетягти його основні кадри на свою сторону і спрямувати їх проти радянської влади» [18, арк.223].

25 листопада 1943 р. Р.Сатановський звернувся за захистом наряду до Й.Сталіна: «У травні вирішений був мій вихід на захід. До цих пір Український штаб не забезпечив мене необхідним, пов'язавши безцільним очікуванням нами вантажу. [...] Тому вирішив вийти виконувати Ваш наказ про розвиток польського національного руху без боєприпасів, озброєння і типографії» [6, с.323-324].

Як бачиться, серед причин тривалого конфлікту між командуванням польського з'єднання №3 та обласним партизанським керівництвом було намагання Р.Сатановського від самого початку виконувати лише ті бойові завдання, які стосувались захисту польського населення Волині й Полісся, а згодом перенесення своєї діяльності на окуповану польську територію. В свою чергу, радянське керівництво намагалось цілковито «радянлізувати» польські загони, використавши їх для проведення бойових дій у Західній Україні. Тільки з переміщення фронту на територію Польщі всі польські загони, разом зі значною частиною радянських партизан, продовжили боротьбу на окупованих польських землях.

Варто звернути увагу на ряд сигналів керівників РОШПР стосовно безчинств польських загонів. В наказі ОШПР №88 від 26 грудня 1943 р. йшлося про безчинства, мародерство і свавілля щодо мирного населення з боку бійців з'єднання Р.Сатановського під час його дислокації на правому березі р. Горинь: самочинну конфіскацію продуктів, фуражу і худоби, погрози «перебити» усіх мешканців, бо вони «бульбівці», застосування фізичного насилля на допитах. Начальник РОШПР В.Бегма «з метою недопущення подібних явищ, які ганьблять високе ім'я народних месників і загострюють взаємостосунки поляків з українцями, що може бути використано нашими ворогами німцями і так званими «українськими націоналістами» категорично вимагав від командира польського з'єднання Р.Сатановського «навести порядок, дисципліну в загонах і встановлювати в місцях розташування дружні стосунки з місцевим населенням» [6, с.345-346]. Скоріш за все, наказ В. Бегми не був виконаний, тому що через два місяці після його появи, 27 лютого 1944 р., Т.Строкач надіслав Р.Сатановському таємну шифротелеграму такого змісту: «Маємо сигнали насильства Ваших партизан [над] мирним населенням у Залоззі. Вживіть заходів. Винних покарайте» [6, с.372].

Справедливо зауважити, що такі сигнали досить часто потрапляли до РОШПР і УШПР не тільки стосовно польського з'єднання, але й інших з'єднань, де основну частину складали українці, білоруси та росіяни.

Щодо зростання кількості польських загонів, то тут прослідковується тенденція до збільшення їх числа на початку 1944 р. Очевидно, воно було зумовлене намаганнями УШПР перенести дійовий партизанський рух на польську територію.

На 1 березня 1944 р. у польському з'єднанні нараховувалось 6 загонів: ім. Костюшка (командир – капітан В.Рожковський, комісар – Голич, 218 чол.); ім. Траугутта (командир – сержант Павелець, комісар – підпоручик Чорний, 76 чол.); Плятер (командир – старший сержант Рудка, комісар – старший сержант Шаден, 67 чол.); ім. Завіши Чорного (командир – підпоручик Сирозевський, новий командир – Бачинський, комісар – Юшкович, 135 чол.); ім. Стефана Чарнецького (командир – старший сержант Гранцовський, комісар – Куява, 104 чол.); ім. Каменського (командир – поручик Шафарчик, комісар – підпоручик Миколайчик, 91 чол.), всього 691 чол. [6, с.372-373].

31 березня 1944 р. Т.Строкач надіслав командирам більшовицьких партизанських загонів розпорядження формувати нові польські загони з наступною їхньою дислокацією на території Польщі [6, с.381]. Внаслідок цього станом на 26 квітня 1944 р. з'єднання Р.Сатановського поповнилося ще трьома загонами: ім. Бартоша Главацького (командир – Любанський); ім. Адама Міцкевича (командир – Ослонський), «Брудека» (командир – Брудек). Загальна чисельність з'єднання становила на той час 866 осіб [12, с.101].

Підсумуємо, що з усіх рівненських з'єднань з'єднання №3 під керівництвом Р.Сатановського було найменшим за чисельністю і найгірше озброєним. Варто порівняти показники результатів його диверсійної діяльності зі з'єднанням під керівництвом В.Бегми. В період з 15 лютого 1943 р. по 25 квітня 1944 р. зусиллями бійців з'єднання (до його формування – окремих загонів) висаджено в повітря 9 ешелонів, 8 залізничних та шосейних мостів. З'єднання №1 з 26 лютого 1943 р. по 12 лютого 1944 р. знищило 124 ешелони та 24 залізничних і шосейних мостів. На момент розформування з'єднання №1 у ньому перебувало 2076 осіб [12, с.98-99]. Таким чином, кількісний склад з'єднання Р.Сатановського складав 41% від з'єднання В.Бегми, проте друге на 93% перевершило показники першого щодо кількості знищених ворожих ешелонів. Це стосується також інших диверсій, здійснених партизанами на території області.

Після звільнення областей, де діяли польські партизанські формування, постало питання їх подальшої долі. Наказом УШПР всі польські загони, які входили до складу з'єднань О.Сабурова, В.Бегми, І.Шитова, перейменовувались в І-у Польську партизанську бригаду ім. Костюшка. Її командиром з 15 березня 1944 р. призначено Р.Сатановського [19, арк.19].

12 травня 1944 р. новостворений Польський штаб партизанського руху отримав у своє відання польські з'єднання і загони, які були організовані й діяли в Україні. Серед них –найбільше польське з'єднання під командування Р.Сатановського (9 загонів, 866 чол.), бригаду ім. В.Василевської під командуванням

С.Шелеста (2 загони, 320 чол.), бригаду «Грюнвальд» під командуванням Ю.Собесняка (3 батальйони, 500 чол.), загін Л.Луцевича (177 чол.), всього 1863 партизани [12, с.9].

Отже, участь поляків у радянському партизанському русі є контрверсійно неоднозначною. Репресії з боку українських націоналістів та німецької окупаційної влади змусили частину польського населення вступати до радянських партизанських загонів. На це рішення вплинула також відсутність реальних дій Армії Крайової, яка вибрала тактику вичікування і майже не проявляла себе на Волині. Тому ініціативу організації польського патріотичного руху перехопила у АК радянська сторона. Це відповідало директиві ВКП(б) щодо розвитку партизанського руху, «польського за формою і більшовицького за змістом».

Радянські партизанські рейдові з'єднання, які перейшли на волинські землі з Лівобережної України восени 1942 р., посилюють вплив на місцевих поляків. У їх складі виникли спочатку польські розвідувальні групи, а з часом цілі партизанські загони. Перші партизанські групи, які з'явилися на Поліссі в середині 1942 р., також мали у своєму складі певну кількість поляків. У подальшому вони об'єдналися в польське партизанське з'єднання під командуванням Р.Сатановського, формально підпорядковане РОШПР. Водночас, польські партизанські групи та загони входили до складу інших партизанських з'єднань (О. Сабурова, О. Федорова, І. Шитова, Г. Лінькова).

Р.Сатановський основним завданням очоленого ним польського партизанського формування вбачав негайний перехід за р. Буг і початок там диверсійної діяльності, що суперечило настанові РОШПР про продовження партизанської боротьби на території Рівненської області. Ці розбіжності вплинули на збройне забезпечення і кадрову підготовку польських партизанських загонів, що, в свою чергу, позначилось на результатах їх диверсійної діяльності.

Зі звільненням Західної України від нацистів починається реформування польських загонів та вербування поляків до нових загонів з метою перенесення партизанського руху на територію Польщі.

Незважаючи на низькі бойові результати з'єднання №3 та інших польських партизанських загонів, факти дезертирства та мародерства, констатуємо, що ці формування були не стільки важливою бойовою одиницею, скільки фактором популяризації лівого течії в польському Русі опору і пропаганди спільної з СРСР боротьби поляків проти нацизму.

#### Джерела та література

1. Кизя Л. Народні месники. З історії партизанського руху на Ровенщині / передм. В.Бегми / Л.Кизя. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – 172 с.
2. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни / М. Ясяк // Україна-Польща: важкі питання. Т.9. Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / Наук. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк: ВМА «Терен», 2004. – С. 184-205.
3. Волинське воеводство (1921-1939) // Електронний ресурс: [uk.wikipedia.org/wiki/Волинське\\_воеводство\\_\(1931-1939\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Волинське_воеводство_(1931-1939)) [відвідано 06.04.2014]
4. ЦДАГО України, ф.70 (Рівненський обласний штаб партизанського руху (начальник штабу В.А.Бегма), оп.1. Спр.9. Довідка зам. начальника оперативного відділу УШПР, політдонесення командування обласного штабу в ЦК КП(б)У про організацію і бойову діяльність партизанських загонів Рівненської області за лютий – жовтень 1943 р., про соціально-економічне становище районів, дії українських буржуазно-націоналістичних банд, 15 червня 1943 р. – 21 жовтня 1943 р., 34 арк.
5. Вершигора П. Рейд на Сан и Вислу. – М.: Воениздат, 1960. – 260 с. (Военные мемуары) // Електронний ресурс: [http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora\\_pp2/03.html](http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora_pp2/03.html) [відвідано 06.04.2014]
6. Сергійчук В. Поляки на Волині в роки Другої світової війни / В.Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.
7. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1). СССР и Польша. – М.: ТЕРРА, 1994. – 492 с: ил. // Електронний ресурс: [http://militera.lib.ru/docs/da/terra\\_poland/02.html#](http://militera.lib.ru/docs/da/terra_poland/02.html#) [відвідано 07.02.2014]
8. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941-1944 / А. Гогун. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 527 с. – (История сталинизма).
9. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / Колл. составителей: О.В.Бажан, С.И.Власенко, А.В.Кентий, Л.В.Легасова, В.С.Лозицкий (рук). – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с. – (На линии фронта. Правда о войне).
10. ЦДАГО України, ф.166, Комісія по історії Великої вітчизняної війни при академії Наук УРСР оп.2. Спр.89. Копія стенограми бесіди з командиром партизанської бригади Грюнвальд Собесняком Ф. М., 15 березня 1944 р. 11 арк.
11. Кондратюк К. Українці і поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни / К. Кондратюк // Україна-Польща: важкі питання. – Т.9. Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / Наук. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк: ВМА «Терен», 2004. – С. 206-220.
12. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В.Бажан, А.В.Кентий, В.С.Лозицкий та ін.; Редкол.: В.А.Смолій та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.
13. Держархів Рівненської обл., ф.1 (Підпільний обком КП(б)У та обласний штаб партизанського руху), оп.1. Спр.9. Копії: політінформації про роботу підпільного обкому ЛКСМУ, стенограми доповіді Тимофєєва, довідки підпільної організації м. Рівне, звіту партизанського загону «За Батьківщину», доповідної записки секретаря Гоцанського РК КП(б)У, матеріали підпільних партійних організацій й партизанських загонів Рівненської області (перший екземпляр), 1943 р., 82 арк.
14. Фонди РОКМ. Папка №8, С.ІІІ, П-1, Я-1. Звіт про діяльність Рівненського підпільного обкому КП(б)У, 144 арк.
15. Забытый геноцид: «Волынская резня» 1943-1944 годов: сборник документов и исследований / сост. А.Дюков. – М.: Алексей Яковлев, 2008. – 144 с.
16. ЦДАГО України, ф.68 (Рівненське партизанське з'єднання №2 «За Батьківщину». 1941-1944), оп.1. Спр.5. Накази (копії), Накази по УШПР, Рівненському обласному партизанському руху. Оперативний план і план бойових дій з'єднання та його підрозділів. Схема звітної доповіді про бойову та диверсійну діяльність, правила заповнення та збереження іменних списків. Інструкція черговому по з'єднанню та батальйонах, графік і журнал обліку прийому та здачі чергувань. Умови договору між з'єднаннями і партизанським загonom ім. С.М.Кірова про виконання бойових завдань, 23 квітня 1943 р. – 1 червня 1944 р., 112 арк.

17. ЦДАГО України, ф.68 (Рівненське партизанське з'єднання №2 «За Батьківщину». 1941-1944), оп.1. Спр.1. Звіт командування з'єднання про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 25.03.43 по 1.06.44 та додатки до нього. Схеми боїв, хроніка та підсумки бойової та диверсійної діяльності, відомості про особовий склад і озброєння загонів, загальні дані по розформуванню з'єднання і представлення до урядових нагород, автобіографії, списки особового складу, членів і кандидатів ВКП(б), медпрацівників, загиблих та безвісті зниклих партизан, 08 серпня 1944 р. – 08 серпня 1944 р., 363 арк.
18. ЦДАГО України, ф.62 (Український штаб партизанського руху. Командування і відділи УШПР. 1941-1946), оп.1, ч.1. Спр.41. Доповідні записки і рапорти начальників відділів і співробітників УШПД, командирів і комісарів партизанських з'єднань і загонів України про стан партизанського руху і заходи щодо покращення бойової діяльності партизан, роботу молдавського відділу УШПД, 2 червня 1943 р. – 6 лютого 1944 р., 236 арк.
19. ЦДАГО України, ф.62 (Український штаб партизанського руху. Командування і відділи УШПР. 1941-1946), оп.1, ч.1. Спр.58. Накази УШПР про передислокацію партизанських з'єднань та загонів в нові оперативні райони і висадку в тил противника партизанських загонів, організаторських та диверсійних груп, 16 січня 1944 р. – 8 липня 1944 р., 52 арк.

**Кравчук Д. В. Польские формирования в советском партизанском движении на территории Западной Украины (середина 1942 – первая половина 1944 гг.)**

В статье рассмотрено участие польского населения в советском партизанском движении в период Второй мировой войны. Обращается внимание на роль поляков в создании в середине 1942 первых советских партизанских формирований в Западной Украине. Проанализированы мотивы вступления поляков в советскую партизанку, военное и политическое развитие польских партизанских структур, итоги их деятельности и влияние компартийного руководства на их функционирование.

**Ключевые слова:** партизанское движение, Украинский штаб партизанского движения, Польский штаб партизанского движения, Роберт Сатановский, Юзеф Собесек, Николай Куницкий.

**Kravchuk D. V. Polish formation in the Soviet partisan movement on the territory of Western Ukraine (mid-1942 – the first half of 1944)**

The article considers the participation of the Polish population in the Soviet partisan movement during World War II. Attention is drawn to the role of Poles in the creation in the middle of 1942, the first Soviet partisan units in Western Ukraine. Analyzed the motives of joining the poles to the Soviet guerrillas, the military and political development of the Polish partisan organizations, the results of their activity and influence of the Communist Party guidelines for their functioning.

**Keywords:** guerrilla movement, the Ukrainian partisan movement headquarters, Polish partisan movement headquarters, Robert Satanovsky, Jozef Sobisek, Nikolai Kunitsky.

УДК 94:614.3(477.42)"1941/1944"

С. В. Стельникович

## САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ СТАН НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ

У статті аналізується санітарно-епідеміологічне становище на території генерального округу Житомир (друга половина 1941 – початок 1944 рр.). Визначено, що в період нацистської окупації офіційна влада проводила заходи для його стабілізації та недопущення поширення інфекційних захворювань. Адже такі хвороби несли загрозу не лише для місцевого населення, а й самих німців. Проте інфекційні захворювання у регіоні значно розповсюдилися уже з 1942 р. Особливу небезпеку ніс тиф, який набув характеру епідемії. Значно розповсюдилися і венеричні хвороби.

**Ключові слова:** санітарно-епідеміологічний стан, інфекційні захворювання, генеральний округ Житомир.

В умовах Другої світової війни на окупованих німцями територіях, у тому числі тих, які ввійшли до складу генерального округу Житомир (Житомирська, переважна частина Вінницької областей України, частини Поліської та Гомельської областей Білорусі), різко погіршився санітарно-епідеміологічний стан. Адже до загальної розрухи, антисанітарії й занепаду системи медичного обслуговування додалися фізична й психологічна виснаженість місцевого населення, недоїдання. У сукупності це призвело до значного поширення інфекційних захворювань, деякі з них набули характеру епідемії.

Питання санітарно-епідеміологічного стану в генеральному окрузі Житомир, як і на інших окупованих нацистами територіях України, не виступало предметом спеціального історичного дослідження. Лише поодинокі учені, які займаються проблематикою Другої світової війни та німецького окупаційного режиму в Україні, торкалися його контекстуально. Вітчизняні автори В. Шайкан [1, с.54-60] та Т. Заболотна [2, с.33-38], аналізуючи окремі аспекти життя місцевого населення в роки німецької окупації, певною мірою звертають увагу на санітарно-епідеміологічний стан і ситуацію із поширенням інфекційних захворювань на окупованих територіях. Проте вони не акцентують увагу на Житомирсько-Вінницькому регіоні. Серед іноземних дослідників необхідно назвати В. Лауер, яка у контексті німецько-українських взаємин на прикладі житомирського генерального округу, частково піднімає питання розповсюдження венеричних хвороб у регіоні [3, с.139-140]. Отож, санітарно-епідеміологічний стан на території генерального округу Житомир залишається маловивченим.

Метою пропонованого дослідження є аналіз санітарно-епідеміологічної ситуації на окупованих нацистами українських та суміжних білоруських територіях, які ввійшли до складу Житомирського генералкомісаріату.